

HEIKKI SUOMINEN

Markkinat hallintana

Anu Kantola. *Markkinakuri ja managerivalta. Poliittinen hallinta Suomen 1990-luvun talouskriisissä*. Loki-Kirjat & Helsingin yliopiston viestinnän laitos. Helsinki. 2002. 353 sivua.

ANU KANTOLAN väitöskirja *Markkinakuri ja managerivalta* on yksi Suomen Akatemian 1990-luvun talouskriisiä käsittelevän tutkimusohjelman tutkimuksista (ks. koottu tulkinta Kiander 2001).¹ Alunperin Kantola sanoo tavoitteekseen selvittää miten media välitti talouspoliittisten eliittien puhetta talouskriisissä. Lehtikirjoitukset, medialausunnot ja -esiintymiset tuntuivat tutkijasta kuitenkin varta vasten julkisuuteen sovitetuilta, epätavallisen jyrkiltä ja yksinkertaisilta, minkä vuoksi Kantola halusi kurkistaa talouspoliittisten eliittien ajatteluun ja ajattelutapoihin. Se ajattelutapa mihin varsinainen päätöksenteko nojasi osoittautui hänen mukaansa yllättäen hyvin erilaiseksi verrattuna julkisiin argumentteihin.

Eliittien talouskriisiä koskevaa ajattelua, aikoimuksia ja ohjelmia Kantola tarkastelee Foucault'n modernin hallinnan näkökulmasta. Foucault'n biovallan käsite esittää, että teknologia, normalisaatio ja kontrolli korvaavat vähitellen oikeuden lain ja rangaistuksen. Kysymykset itsen, sielujen, elämän, lasten ja lopulta valtion hallinnasta nousevat esiin 1500-luvulta lähtien. Valta rakentuu vähitellen kehityvistä hallinnollisista ja valtiollisista koneistoista ja kohdistuu yhä selkeämmin väestöön. Modernin hallinnan keskeisimpiä piirteitä ovat tiedon uudet muodot, joiden avulla väestöä luokitellaan, analysoidaan ja hallinnoidaan. Hallinnan käsite on tutkimuksessa tapa ymmärtää talouskriisin poliittista hallintaa. Kantolan tutkimuksen kohteena on kuinka vallankäyttö tosiasiallisesti legitimoidaan ja oikeuteen ajattelutapoina ja mentaliteetteina.

Tutkimuksen empiirisenä aineistona on Sitran vuonna 1995 teettämät haastattelut; tutkijan kannalta siis valmis tekstiaineisto. Haastateltavat koostuivat vaikuttajista, jotka olivat kaikkein korkeimmissa asemissa talouskriisissä. Päättäjät saivat itse vaikuttaa siihen, keitä muita haastateltiin (lumipallo-otanta). Tähän eliittiin ei ilmeisesti juurikaan kuulu vaaleilla valittuja päättäjiä, mikä vahvistaa perinteisten eliittitutkimusten näkemystä siitä, että valta saadaan muilla keinoilla kuin vaaleilla. Ennen haastat-

”Poliittiset päättäjät ottivat talouskriisin Kantolan mukaan varsin myönteisenä ilmiönä. Haastateltavat eliitit näkivät kriisin syyt usein sairauksina. Mennyt säännelty maailma nähtiin sairaana, koska siinä vallitsi poliittinen ohjaus eivätkä vapaat markkinat ja kilpailu toimineet. Sekä valtio ja kunnat, mutta myös suuryritykset nähtiin byrokraattisina eli epäterveinä. Markkinat sen sijaan edustivat terveyttä tuovia voimia.”

telua heille toimitettiin teemalista. Päättäjät saivat haastateluissa vapaasti kertoa talouskriisistä ja siinä mukanaolostaan. Haastateltavien vaatimuksesta haastatteluita stilisoitiin enemmän kirjakieliseksi. Lisäksi haastattelut oli mahdollista julistaa kokonaan salaisiksi. Kantola kääntää nämä asiat tutkimuksensa vahvuudeksi. Hänen mukaansa aineistosta muodostui juuri sellaista puhetta, jonka haastattelijat halusivat välittyvän jälkipolville. Aineisto jaettiin tutkimuksessa rahapolitiikan, finanssipolitiikan ja tulopolitiikan päättäjiin sekä ekonomisteihin.

Tehokkuus ja sen tekniikat

Kantolan mukaan Suomen talouskriisi ajoittui poliittiseen ja taloudelliseen murroskauteen, jossa yhtenä tärkeänä lähtökohtana oli valtion sääntelyn purkaminen ja markkinoiden entistä laaja-alaisempi vapauttaminen moninaisine seurauksineen. Kantolan tutkimus eliitti suhtautui markkinoihin ja niiden vapauttamiseen ulkopuolelta tulevana tosiasiana, josta ei ollut tarpeen keskustella. Markkinoista tuli voima, jolle piti opetella olemaan herkkä. Niinpä päätöksiä ryhdyttiin tekemään markkinoiden vaatimassa tahdissa. Samalla myös politiikan aikajänne lyheni, koska hallituksen päätökset mitattiin heti markkinoilla.

Poliittiset päättäjät ottivat talouskriisin Kantolan mukaan varsin myönteisenä ilmiönä. Haastateltavat eliitit näkivät kriisin syyt usein sairauksina. Mennyt säännelty maailma nähtiin sairaana, koska siinä vallitsi poliittinen ohjaus eivätkä vapaat markkinat ja kilpailu toimineet. Sekä valtio ja kunnat, mutta myös suuryritykset nähtiin byrokraattisina eli epäterveinä. Markkinat sen sijaan edustivat terveyttä tuovia voimia. Harjoitetussa talouspolitiikassa ei päättäjien mielestä ollut niinkään vikaa, vaan kyse oli lähinnä teknisesti virheellisesti suoritetuista päätöksistä. Sen sijaan kansa lankesi päättäjien mukaan rahan houkutuksiin ja joutui kulutusjuhlien valtaan. Kansan itsekuri petti ja kriisissä paljastui ihmisen ahne perusluonne. Ihmisten ahneus ajoi eliitin mielestä kansantalouden suohon. Löysyyden ja piittamattomuuden tilalle tuli kriisin ansiosta itsekuria ja tarmokkuutta. Lama oli päättäjien mielestä tarpeellista katkaisuhuhoita – tuskallista, mutta sellaista, joka havahduttaa reaalielämään.

Mielenkiintoisinta on, että Kantolan tulkinnan mukaan päättäjät eivät asetu tulkintoineen ja mielipiteineen vastakkain (esimerkiksi ay-liikkeen päättäjät työnantajien kanssa), vaan he etsivät ja rakentavat yhteistä tulkintaa kriisille. Esimerkiksi julkinen sektori sai päättäjiltä puoluerajoista riippumatta tuomion jäykistyneenä ja tehottomana. Toinen mielenkiintoinen seikka on, että päättäjät eivät olleet lainkaan kiinnostuneita, miten niin monelle ihmiselle laman aikana kävi. Päinvastoin, jo haastatteluvuonna 1995 (jolloin alettiin voimakkaasti puhua esimerkiksi lasten ja nuorten pahoinvoinnista laman seurauksena), oli lama-aika jo kultautumassa päättäjien puheessa. Eliitti ei ollut huolissaan esimerkiksi työttömyydestä, koska se on ennen kaikkea osoitus siitä, kuinka löysää työnteko on aiemmin ollut. Päättäjät eivät myöskään pohtineet työttömyyden merkitystä yhteiskunnassa tai ihmisten kannalta. Markkinahallinnan strategia tässä kohdin tarkoittaa, että tyhmit työntekijät olisi saatava ymmärtämään tekevän palkkavaatimukseensa kollegansa työttömiksi. Kun otetaan huomioon näkemys työttömyydestä, ei eliitti ole kovin uskottava sanoessaan, että jos ihmiset olisivat ymmärtäneet alentaa palkkojaan, heitä voitaisiin joidenkin päättäjien mielestä työllistää enemmän.

Managerin eetos

Kantolan mukaan päättäjillä keskeinen poliittisen hallinnan on keino tehokkuus. Hänen mukaansa talouskriisin suomalaisissa päättäjissä synnyttämään hallinnan eetosta voi kutsua managerismiksi. Managerismia on esimerkiksi julkiseen hallintoon ajettu jo vuosikymmeniä (ns. New Public Management –liike), joten se ei ole Kantolan tai muiden lamatutkijoiden merkityksellistämä havainto, vaan sen kritiikkiä. Managerismi liittyy kuitenkin erityisen voimakkaasti 1990-luvun markkinajatteluun, jolloin koettiin julkisessa hallinnossa ehkä kaikkien aikojen suurimmat muutokset. Managerialismi edustaa innovatiivisuutta, aktiivisuutta, tuloksia, dynaamisuutta ja tehokkuutta. Sen ideaan kuuluu, että managerilla ei ikään kuin ole mitään tekemistä politiikan kanssa. Manageri pyrkii asioiden käytännölliseen ratkaisemiseen ja hänen asemansa oikeuttaa asiantuntijuus. Kun päälle paukahtaa talouskriisi, keskeistä on silloinkin taloudenhoito, jossa annetut resurssit on käytettävä mahdollisimman tehokkaasti.

”Samalla kun politiikka on kaikkien yhteistä neuvottelua, siitä on tullut myös ihmisiä kontrolloiva ja ohjaava voima. Siitä on tullut modernia hallintaa, joka erityisesti tapahtuu prosessissa, jossa ihmiset itse muokkaavat omia käsityksiään ja tuottavat uusia vastauksia heille esitettyihin kysymyksiin. Valta ei tämän mukaan ole ulko- tai yläpuolelta tulevia käskyjä, määräyksiä ja lakeja, vaan yksilöt tuottavat – heidät saadaan tuottamaan – hallintaa itse itseään kohtaan. Kantolan mukaan tämä tapahtuu markkinoiden ja tehokkuuden ideoiden avulla.”

Suomen talouskriisissä nimenomaan taloudellisen asiantuntijuuden vahva asema pistää Kantolan mukaan silmiin. Päättäjien manageristisessa eetoksessa itsekritiikki on Kantolan mukaan enintään teknistä. Tavoitteet ja valinnat ovat oikeita, enintään päättäjät olivat toteuttaneet ne toisella tavalla. Syylliset talouskriisiin löytyvät ympäriltä. Kantolan ns. katoavan järjen kehä kuvaa tilannetta, jossa päättäjät näkevät itsensä päätöksenteon järkevässä ytimessä, jonka ympärille muut toimijat ryhmittyvät. Mitä kauemmaksi kehällä ajaututaan, sitä vähemmän toimijoilla on päättäjien mielestä kykyä järkevään toimintaan. Kauimpana tällä kehällä ovat eduskunta, kansanedustajat, äänestäjät, julkisen sektorin työntekijät ja kansalaiset. Esimerkiksi sellaiset poliittiset päätökset kuin lasten päivähoidon laajentaminen ovat päättäjien mielestä keinotekoisia ratkaisuja, jotka ennemmin tai myöhemmin lyövät pahasti takaisin.

Arvio demokratiasta

Kantola kontekstoi tutkimuksensa vahvasti 1990-luvun konkreettisiin muutoksiin ja niiden tulkintaan yhteiskunnassa. Hän kysyy, kuinka on ollut mahdollista saada poliittisesti ja vieläpä väestön hiljaisella tuella läpi näin voimakas saneeraus. Hänen mukaansa tähän liittyy osin päättäjien selvää voimattomuutta musertavien lukujen edessä, mutta toisaalta talouskriisi oli yllättävän monessa suhteessa myönteinen asia päättäjille. Sen avulla saatiin kaivatut muutokset saatiin uppoamaan kansaan.

Kantolan mukaan yksi syy liittyy uusliberaalin hallinnan tapaan nähdä yhteiskunta. Uusliberalistisen hallinnan elementit ovat markkinoiden asettama kuri ja sitä vastaava manageristinen eetos (joka ei sinänsä ole uutta ja vain 1990-luvun kriisille ominaista). Managerialistiseen yhteiskuntaan kuuluu puhe ja politiikka, jota hallitsee toisaalta lupaukset vapaudesta ja toisaalta kasvavat yksilöllisen kurin vaatimukset. Puheessa tätä oikeuttaa hallinnan tapa nähdä yhteiskuntamme moraalisen rappingin ja hedonismin uhkaamana. Tilanne nähdään Kan-

tolan mukaan erityisesti vanhan ja uuden välisenä suhteena. Esimerkiksi hyvinvointiajattelu joutaa pois: se edustaa tehotto- muutta, politiikkaa, lyhytnäköisyyttä, sairautta, keinotekoista, löysää jne. Sen sijaan uusi aika edustaa tehokkuutta, asiantuntemusta, kaukonäköisyyttä, terveyttä, todellista, tuottavuutta jne.

Markkinoistumisesta on Kantolan mukaan tullut jatkuva uhka, joka vakiintuu politiikkaa ohjaavaksi raamiksi. Toisaalta hänen mukaansa siitä poliittisesta järjestelmästä, joka toteuttaa poliittisen puheen ja neuvottelun kommunikatiivisia ihanteita on myös itsessään tullut erilaisten poliittiseen ohjaukseen liittyvien ongelmien lähde. Samalla kun politiikka on kaikkien yhteistä neuvottelua, siitä on tullut myös ihmisiä kontrolloiva ja ohjaava voima. Siitä on tullut modernia hallintaa, joka erityisesti tapahtuu prosessissa, jossa ihmiset itse muokkaavat omia käsityksiään ja tuottavat uusia vastauksia heille esitettyihin kysymyksiin. Valta ei tämän mukaan ole ulko- tai yläpuolelta tulevia käskyjä, määräyksiä ja lakeja, vaan yksilöt tuottavat – heidät saadaan tuottamaan – hallintaa itse itseään kohtaan. Kantolan mukaan tämä tapahtuu markkinoiden ja tehokkuuden ideoiden avulla.

Kantola pohtii lopuksi paradoksia, joka kiteytyy hänen mukaansa Zigmunt Baumanin toteamuksessa ”jos vapaus on voittanut, miten on mahdollista, että me tunnemme itsemme koko ajan entistä voimattommaksi?” Kantolan tutkimuksen valossa kyse kamppailu, jota yhteiskunnassa käydään muuttaa luonnettaan. Uusliberaalissa hallinnassa ja politiikassa on keskeistä, miten yksilöt järjestävät keskinäiset suhteensa. Ihmisten pitää talouden eliitin mukaan toimia yhdessä (vrt. globalisaatio), mutta vain taloudellisesti. He eivät saa toimia poliittisesti eivätkä liittyä muodolliseen demokratiaan ja poliittiseen järjestelmään. Ihmiset tulevat määritellyksi myös suhteessa talouteen uudella tavalla. Liberaaleissa hallinnan regiimeissä ihmiseltä edellytetään aktiivisuutta oman elämänsä hallinnassa. Hallinnan strategiat, kuten koululaitos, ydinperhe jne. nojautuvat periaatteeseen, jossa ihmiset hallitsevat ja ohjaavat itse itseään. Tässä hallinnassa Kantolan mukaan moraalit yksilöllistyy ja muuttuu yksilön sisäiseksi moraalisiksi kamppailuiksi. Kehityksen päätepiste on Kantolan mukaan ihminen, joka ymmärtää itsensä talousyksiköksi eli oman persoonansa manageriksi.

Mutta mitä politiikan vastaisen, tehokkuutta palvovan manageripuheen vastapainoksi tarvitaan? Kantolan mukaan edustuksellisen demokratian keskeinen ehto on ryhmien muodostaminen ja niiden edustaminen. Puutetta on hänen mukaansa sellaisesta puheesta, joka yhdistäisi yksittäisten ihmisten huolet yhteisiksi ongelmiksi ja toisi ne päätöksenteon keskiöön.

Viite

1. Jaakko Kiander. Laman opetukset. Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. Vatt-julkaisuja 27:5. Helsinki, 2001. 143 sivua.